

GELİŞİM VE ÇOCUK REHABİLİTASYONU

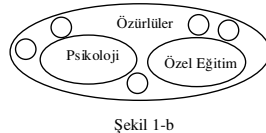
Yrd. Doç. Dr. Hale Aksuna Ergenç
Doğuş Üniversitesi Psikoloji Bölümü

Meslekdaşlarımızın-psikologların güncel konularından önemli bir tanesini, Özel Eğitim ve rehabilitasyon Merkezlerinde çalışan psikologların durumları oluşturmaktadır. Tarihsel süreç incelendiğinde, bu alanda çalışan psikologların varlıklarının, adı geçen kurumların ömrüne bağlı olmadığı görülmektedir. Söz konusu kurumların sayısı, 1997 tarihli Özel Eğitim hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve 2000 tarihli Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği yürürlüğe girdikten sonra, yani son sekiz yıldır hızla artmıştır. Oysa, otuz yılı aşkın bir süredir sayıları hiç de az olmayan psikologlar bu alanda çalışmalarını sürdürmektedirler. Örneğin ben 1975 yılından beri farklı gelişen çocuklarla uygulamalı ve akademik çalışmalarımı yürütmekte olduğum gibi, benden önce başlayan meslekdaşlarım da bu alanda emek vermeye devam etmektedirler.

O halde ortada bir kavram karmaşası, hatta kimlik karmaşası olduğu görülmektedir ve her şeyden önce bu konuya açıklık getirmek gerekmektedir. Konuya “özel eğitimde çalışan psikologlar” olarak bakılmamalıdır (Şekil 1-a), çünkü bu çalışma alanı tek bir uzmanlık dalının alanı değildir. Alan, çeşitli nedenlerle farklı gelişim şeması gösteren çocuklar ve yetişkinler (özürlüler) alanıdır (Şekil 1b). Bu alanın özelliği olarak ve bu bireylerin yararına olmak üzere, özürlüler alanın-

Şekil 1-a

Şekil 1-b

da çeşitli meslek dallarından uzmanların işbirliği içinde çalışmaları gerekmektedir.

Bu durumda, özürlüler ile çalışan psikologlar kendi kimliklerini, görev yaptıkları kurumlara göre değil, **psikoloji biliminin bir alt dalına göre** oluşturmalarıdır. Bu amaçla, Amerikan Psikologlar Birliği (2004) incelendiğinde, 22. birim olarak **REHABİLİTASYON PSİKOLOJİSİ** alt dalının yer aldığı (Şekil 2) ve bu alt dalın içeriğinin de özürlüler ile çalışmakta olan akademisyen ve psikologların çalışma alanını kapsadığı görülmektedir.

Rehabilitation Psychology

Division 22

of the

American Psychological Association

REHABILITATION PSYCHOLOGY

Şekil 2. APA - Rehabilitasyon Psikolojisi

Rehabilitasyon psikolojisi ile ilgili açıklamalara geçmeden önce bazı kavramları, özellikle kilit noktası olan “**disability**” terimini açıklığa kavuşturmakta yarar görülmektedir. Ülkemizde “disability” karşılığı “özürlülük” ve “engellilik” terimleri kullanılmaktadır. Bu durumda olan bireyler için de “özürlü” ve “engelli” sıfatlarının kullanılması alışlagelmiş olduğu halde, olumsuz anlamlar taşımaları ve bireylere de olumsuzluk atfetmeleri nedeniyle, uygun terimler olarak görülmektedir. Bu nedenle “disability” terimi için “işlevsel yetersizlik”, “disabled” için de “işlev yetersizliği olan birey” ifadesinin kullanılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Bu durumda, görme yetersizliği olanlar, işitme yetersizliği olanlar,

zihinsel yetersizliği olanlar, fiziksel yetersizliği olanlar vb. gibi sıfatlar ortaya çıkmaktadır. Diğer meslek dalları ile kimliklerimizi ve görev tanımlarımızı ayırırken, terimlerimizi de ayırmanın daha doğru olacağına inanılmaktadır.

Rehabilitasyon Psikolojisinin tanımı

“Rehabilitasyon Psikolojisi, psikoloji bilimine ve mesleğine ait bilgi ve anlayışın; işlevsel yetersizliği (disability) veya kronik hastalığı olan bireylerin ve toplumun yararına olacak şekilde kullanılmasıdır ki, bilimsel araştırma, klinik uygulama, uzman eğitimi, toplumun eğitimi, sosyal politikaların geliştirilmesi ve bilirkişilik yoluyla mümkün olur”.

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere rehabilitasyon psikolojisinin, bir yandan uzman eğitimi ve bilimsel araştırma gibi akademik içeriği vardır ve üniversitelerin Psikoloji Bölümlerinin sorumluluğunu ifade etmektedir, diğer yandan da uygulama alanında yapılması gereken çalışmaları belirtmektedir.

Rehabilitasyon psikoloğu ise, “rehabilitasyon psikolojisi hizmeti veren psikolog” olarak tanımlanmaktadır ve Elliot’a (2005) göre de rehabilitasyon ekibinin en hayati üyesidir, çünkü biyolojik bozukluğu olan bireye fiziksel, zihinsel, sosyal ve kişisel işleyişini en üst düzeye çıkarması yönünde yardımcı olur .

Çocuk veya yetişkin özürülüler ile çalışan tüm psikologlar, “rehabilitasyon psikoloğu” olarak kendi sıfatlarına ve kimliklerine sahip çıktıkları zaman, aynı alanda çalışan diğer meslek dallarındaki uzmanlarla yaşanan güçlüklerin ortadan kalkacağına veya en aza ineceğine inanılmaktadır.

Rehabilitasyon psikologlarının çalışma biçimi

Rehabilitasyon psikologları, disiplinler arası bir **ekip** içinde ve en uygun rehabilitasyon hedef-

lerine ulaşmak üzere biyolojik, psikolojik, sosyal ve politik ortamların bileşkesi içinde hizmet verirler. Özellikle çocuk rehabilitasyonunda, bu **ekibi** şu elemanlar oluşturur;

- 1) çocuk ve ailesi,
- 2) uzman hekimler; a- çocuk hekimi - pediatrist, b- çocuk nöroloğu, c- çocuk psikiyatristi, d- göz hekimi - oftalmolog, e- kulak burun boğaz hekimi, v.b.
- 3) fizyoterapist,
- 4) rehabilitasyon psikoloğu (gelişim, klinik, nöropsikolog, sağlık),
- 5) özel eğitim uzmanı
- 6) çocuk gelişim uzmanı ve diğer uzmanlar.

Rehabilitasyon psikolojisinin amacı

Rehabilitasyon psikolojisinin amacı; fiziksel, psikolojik (bilişsel, duygusal, davranışsal) ve sosyal işleyişi en uygun biçimde yerine getirmesi için, işlevsel yetersizliği olan bireyin kendisine ve onun tedavi planı ile destek programının içinde yer alan diğer bireylere yardımcı olmaktır. Rehabilitasyon psikologları, ailelere ve birinci derecedeki bakıcıların yanı sıra bireyin sosyal çevresindeki ilgili bireylere de (öğretmenler, arkadaşlar, iş verenler, v.b.) hizmet verirler.

Rehabilitasyon Psikolojisi, bu bireylerin hepsini bir bütünlük içinde ele alır ve hep birlikte, işlevsel yetersizliği olan bireyin verimliliğini ve sosyal ilişkilere, sosyal etkinliklere, eğitime, iş ve toplum yaşamına katılımını sağlamak üzere gerekli olan olanakları araştırarak, bireysel destek programını hazırlar .

Rehabilitasyon psikolojisinin hedefi ve içeriği

Rehabilitasyon Psikologları, bireylerin;

- işlevsel yetersizliklerini, etkinlik sınırlılıkla-

rını ve sosyal katılım güçlüklerini **azaltarak**, psikososyal işleyişini **arttıracak** şekilde hizmet vermeyi,

- gelişimsel veya edinilen işlevsel yetersizliklerine **uyum sağlamalarına** ve **baş etmelerine** yardımcı olmayı hedeflerler.

Hizmet götürülen birey, rehabilitasyon sürecinin aktif bir üyesi olarak görüldüğü için, onun ihtiyaçları, tercihleri ve kaynakları dikkate alınır.

Rehabilitasyon Psikologları işlevsel yetersizliği veya kronik hastalığı olan bireylerle çalışırken, onların hem kendilerinden ve hem de çevrelerinden kaynaklanan faktörleri dikkate almaları gerekir. Bunu yaparken **Dünya Sağlık Örgütü'nün en son "Uluslararası İşleyiş, İşlevsel yetersizlik ve Sağlık (IIYS) Sınıflandırması'nı** (International Classification of Functioning, Disability and Health) göz önünde bulundurarak, söz konusu bireylerin IIYS'lerine etki eden bireysel özelliklerini dikkate almalıdırlar.

Rehabilitasyon Psikologları, verilecek olan hizmetleri ve müdahaleleri programlarken, işlevsel yetersizliği olan kişilerin;

1) **Kendilerinden kaynaklanan faktörler** arasında

- cinsiyeti,
- nörobilişsel durumlarını,
- duyu durumlarını,
- istenilen düzeydeki bağımlılık veya bağımsızlıklarını,
- hareket özgürlüklerini,
- benlik saygılarını,
- yeterlilikleri ve yaşam kaliteleri hakkındaki kendi görüşlerini,
- iş ve sosyal ilişkilerdeki tatminlerini,

- fiziksel sınırlılıklarının ötesine geçebilme arzularını göz önünde bulundurmalarıdır.

2) **Çevrelerinden kaynaklanan faktörler** arasında

- kültürün,
- etnik özelliklerin,
- coğrafi bölgenin etkilerini,
- işlevsel yetersizliklerin tutumlar üzerine etki eden bakış açılarını dikkate almalıdırlar.

3) Ayrıca, kendileriyle birlikte,

- hareketliliklerini ve katılımlarını güçleştirecek çevresel engelleri,
- bu engellere uyum sağlamalarını kolaylaştıracak mevcut araçları,
- destekleyici teknolojinin kullanımını,
- kendi kendilerine yardım olanaklarını,
- gerekli konulardaki mevcut hizmetleri araştırmalıdırlar.

4) İleri derecede işlevsel yetersizlik veya kronik hastalığı olanlara, bu hizmetlerin bütününe en etkili bileşimi verilmesi gerekir.

İşlevsel yetersizliği, başka deyişle farklı gelişim şeması olan çocukların yaşına uygun gelişimini ilerletmek üzere, gelişimsel erken müdahale programları hazırlanırken aşağıdaki faktörlerin göz önünde bulundurulması önemlidir.

- çocuğun;
 - gelişim hızı
 - gelişim aşaması
 - annesi ve babası ile ilişkisi
- anne babanın, işlevsel yetersizliği olan (farklı gelişen) çocuğunun gelişimine uygun destek verip vermediği,

- aile yapısı, aile içi iletişim, aile dinamikleri
- ailenin, işlevsel yetersiz (farklı gelişen) çocuğu olmayan ailelerden nasıl farklı olduğu.

Rehabilitasyon psikolojisi hizmeti verilecek olan işlevsel yetersizlik grupları:

Rehabilitasyon psikologlarının hizmet götürdükleri, kişilerin doğum öncesi veya sonrası yaralanmalar, travmalar veya hastalıklar sonucu sahip oldukları fiziksel, duyuşsal, nörobilişsel, duyuşsal ve çeşitli karmaşık algı (konuşma, okuma, yazma) bozuklukları ve/veya gelişimsel işlevsel yetersizlik gruplarından başlıcaları şöyle sıralanabilir:

- zihinsel yetersizlik gibi konjenital veya kronik gelişim bozuklukları
- duyuşsal işlev kayıpları;
 - Az işitme ve hiç işitmeme
 - az görme ve hiç görmeme
- ortopedik problemlere bağılı işlevsel kayıpları;
 - kol-bacak eksilmeleri
- beyin hasarları
 - omurilik hasarları
- felçler
- nöromüsküler bozukluklar;
 - kol-bacak zayıflıkları gibi günlük yaşamı sınırlayan veya işlevleri azaltma eğilimi gösteren tıbbi durumlar
- kronik hastalıklar;
 - kalp ve böbrek hastalıkları,
 - kanser
 - aids,
- multipleskleroz, ansefalit sonucu karmaşık algı ve yönetici işlev bozulmaları
- kültürel, eğitimsel ve diğer dezavantajlarla karmaşıklaşan diğer fiziksel, zihinsel ve/veya duyuşsal bozukluklar;

- kronik ağrı
- ciddi psikiyatrik problemler
- madde bağımlılığı
- yanıklar

Rehabilitasyon psikolojisi iş alanları :

Rehabilitasyon Psikologlarının bir bölümünün geniş bir yayılım alanında farklı işlevsel yetersizliklere sahip olan kişilerle çalıştığı, diğerlerinin de tek bir işlevsel yetersizlik üzerine uzmanlaştığı iş alanları olan, kamu ve özel iş yerleri şöyle sıralanabilir;

1. çeşitli sağık kuruluşları ve hastaneler, rehabilitasyon merkezlerinde,
 - a. yataklı ve yataksız rehabilitasyon merkezleri, bakımevleri, erken müdahale merkezleri
 - b. tek bir işlevsel yetersizlik alanında (zihinsel veya görme veya işitme, ya da otistikler, v.b.) hizmet veren kurumlar,
 - c. kronik hastalık konusunda (örneğin kalp ve böbrek hastalıkları, epilepsi, serebral palsy, multi-skleroz, v.b.) hizmet veren kurumlar,
 - d. ağrı merkezleri,
 - e. spor yaralanmaları merkezlerinde
2. mahkemelerde,
3. çeşitli devlet kuruluşlarında,
4. eğitim kurumlarında,
5. sigorta şirketlerinde

Rehabilitasyon psikologlarının görevleri

Rehabilitasyon psikologları, işlevsel yetersizliği olan bebeklikten yaşlılığa kadar her yaşta bireye hizmet verirler ve görevleri genel olarak şöyle sıralanabilir.

• klinik hizmet (yatılı ve/veya ayaktan); psikolojik değerlendirme, danışmanlık ve sağaltım, bireysel rehabilitasyon programı hazırlama,

- ilgili kurumlarda yöneticilik,
- program geliştirme,
- endüstride danışmanlık,
- bilirkişilik,
- toplum politikası geliştirme,
- İşlevsel yetersizliği olan bireylerin haklarının savunuculuğunu yapmak (advocacy)
- yasal mevzuatı rehabilitasyon psikolojisinin hedeflerine uygun hale getirmek,
- sigorta şirketlerinde danışmanlık, ölçme ve değerlendirme
- tam zamanlı üniversitelerde

- bilimsel araştırma
- rehabilitasyon psikolog ve uzman rehabilitasyon psikologlarının eğitimi

Rehabilitasyon psikolojisinin alt dalları

Bebeklikten yaşlılığa kadar yaşam boyu hizmeti kapsayan Rehabilitasyon Psikolojisinin, farklı gelişim dönemlerine göre alt dallarını ele almakta yarar görülmektedir.

- Çocukluk Rehabilitasyonu
- Gelişimsel Erken Müdahale 0 - 3 yaş
- Erken Çocukluk Rehabilitasyonu 4 - 6 yaş
- Son Çocukluk Rehabilitasyonu 7 - 12, 13 yaş
- Ergenlik Rehabilitasyonu 12,13 - 22 yaş
- Yetişkinlik Rehabilitasyonu
- Yaşlılık Rehabilitasyonu

Rehabilitasyon psikolojisinin alt dallarına göre psikologların görevleri

Rehabilitasyon psikologlarının farklı gelişim

dönemlerinde ve farklı yaşlardaki bireylerle çalışırken sorumlu oldukları görevler de, işlevsel yetersizliği olan bireyin kendisine ve çevresindeki bireylere yönelik olarak farklılaşmaktadır ve ana hatları ile şöyle sıralanabilir.

- Çocukluk - Ergenlik Rehabilitasyonu

- Bebeğe - çocuga - ergene yönelik
- Birinci derecedeki yakın bireye yönelik (anne veya anne yerine geçen bakıcı)
- Aile bireyelerine yönelik
- Rehabilitasyon ekibindeki uzmanlara yönelik
- Okul öncesi kurumlarında (kaynaştırma programında) eğitimcilerine ve yaşlılara yönelik
- Okulda (kaynaştırma programında) eğitimcilere ve yaşlılara yönelik

- Yetişkinlik ve Yaşlılık Rehabilitasyonu

- Yetişkinin kendisine yönelik
- Aile bireyelerine yönelik
- Ekipteki uzmanlara yönelik

Rehabilitasyon psikologlarının sahip olması gereken beceriler

Rehabilitasyon psikologlarının uygulamalı çalışmalarını yürütebilmek için, sahip olmaları gereken temel beceriler şunlardır:

- Rehabilitasyon ile ilgili gereken bireysel ölçme ve değerlendirmeyi yapabilmek,
- Ayırd edici tanıyı koyabilmek,
- Uygun rehabilitasyon müdahalelerini planlamak, yönetmek, uygulamak ve son değerlendirmeyi yapabilmek

Rehabilitasyon psikologlarının uzmanlık alanları ile ilgili görevleri

Rehabilitasyon psikologları, sahip olmaları

gereken yukarıdaki becerileri, uzmanlık alanlarıyla ilgili olarak, anahatlarıyla şu görevleri yerine getirmek üzere kullanırlar;

- Gelişim psikoloğu -
 - işlevsel yetersizliği nedeniyle farklı gelişim şeması olan çocukların yaşına uygun ve sağlıklı gelişimini ilerletmek,
- Klinik psikolog - klinik değerlendirme ve psikoterapi
 - Bireylerin kendi işlevsel yetersizliklerine uyum sağlamalarına ve baş etmelerine yardımcı olmak,
 - Aile fertlerinin, bireyin işlevsel yetersizliklerine uyum sağlamalarına ve baş etmelerine yardımcı olmak,
 - işlevsel yetersizlikleri olan bireyin, aile içindeki ve çevresindeki bireylerle olan etkileşimini desteklemek,

- Sağlık Psikologları -
 - Kronik hastalığı olan bireylere rehabilitasyon hizmeti vermek,
- Nöropsikolog -
 - Yetişkinlikteki (sonradan oluşan) nörobilişsel ve çeşitli karmaşık algı (konuşma, okuma, yazma) bozukluklarına veya kayıplara müdahale etmek

Kaynaklar

- Elliot, T.R. (n.d). *The rehabilitation psychologist*. (in) Spinal cord injury: you do have choices. Çevirimiçi: <http://www.rtcil.org/choices>, 20, 04, 2005.
- Holbrook, M.C. (1996). *Children with visual impairment*. USA:Woodbine House Inc.
- Rehabilitation Psychology* (in) Definition of Practice Areas (2004). Çevirimiçi: <http://www.cpo.on.ca/Registration/RegAreasOfPractice.htm>, 20, 04, 2005.
- Scherer, M., Blair, K., Banks, M.E., Brucker, B., Corrigan, J., & Wegener, S. (n.d). *Rehabilitation psychology*. Çevirimiçi: <http://www.apa.org/divisions/div22>, 02,06,2004.

ÖZEL GÜNDEM

TOPLUMSAL CİNSİYET

Kadın ve erkek olmanın toplumsal-kültürel anlamını veren toplumsal cinsiyet (gender) ile ilgili çalışmalar diğer bilim dalları kadar, belki de daha fazla, psikoloji içinde de önem kazanmıştır. Hemen her konu toplumsal cinsiyet bakış açısıyla yeniden anlamlandırılmaktadır.

Çeşitli tartışmalı konular vardır. Cinsiyet farklılıkları bunlardan biridir. Cinsiyet farklılıklarının incelenmesinin gerekliliğinden bu farklılıkların miktarı ve nedensel açıklamalarına kadar çeşitli tartışmalar ilgili literatürün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Yanı sıra, toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilen, cinsiyetin, toplumsal cinsiyetin rolü üzerinde durulan psikopatoloji, saldırganlık, pornografi gibi çeşitli konular da vardır.

Bu bölümde toplumsal cinsiyet çalışmalarından yalnızca birkaçı üzerinde durulmaktadır. Bir kısmı özet çeviri niteliğindedir, diğerleri de küçük derlemeler olarak verilmektedir.

Doç. Dr. Zehra Dökmen

Ankara Üniversitesi DTCF Psikoloji Bölümü